

Л. Л. ЗАЛІЗНЯК

(Київ)

**Мезолітичні пам'ятки
типу Таценки-Кудлаївка**

Вперше розвідки і збір археологічних матеріалів в околицях с. Таценки Обухівського району Київської області провадили в післявоєнні роки В. М. Даниленко, Д. Я. Телегін, А. П. Савчук.

У 1967 р. під керівництвом В. М. Гладиліна члени археологічного гуртка Київського Палацу піонерів зібрали цікаву колекцію мікролітичного кременю за 500 м на південь від моста шосе Київ — Обухів через р. Стугну і за 1,5 км від с. Таценки¹. Стоянка обстежувалась і в наступні роки. Зараз колекція налічує 3250 оброблених кременів.

У північно-західній частині стоянки був закладений розкоп площею 15 м². Тут, під темно-сірим піщаним ґрунтом залягав шар жовто-бурого підґрунтя товщиною 60 см, а нижче — білий пісок. У ґрунтовому шарі знайдені фрагменти кераміки раннього залізного віку. Оброблений кремій траплявся у підґрунті, частіше в його нижній частині.

Розвідувальні шурфи показали, що в інших місцях стоянки культурний шар не зберігся внаслідок розвіювання. Крем'яні знахідки виявлені разом з культурними залишками епохи бронзи і раннього залізного віку на сучасній поверхні краю першої надзаплавної тераси р. Стугни, на площі приблизно 70×20 м. Висота піщаної тераси — 3 м.

Основною сировиною для виготовлення знарядь праці тут був валунний кремій жовтих і сірих відтінків. Місцезнаходження невеликих гальок цього кременю розташоване за 2 км на південь від стоянки в ярах лесової тераси Дніпра.

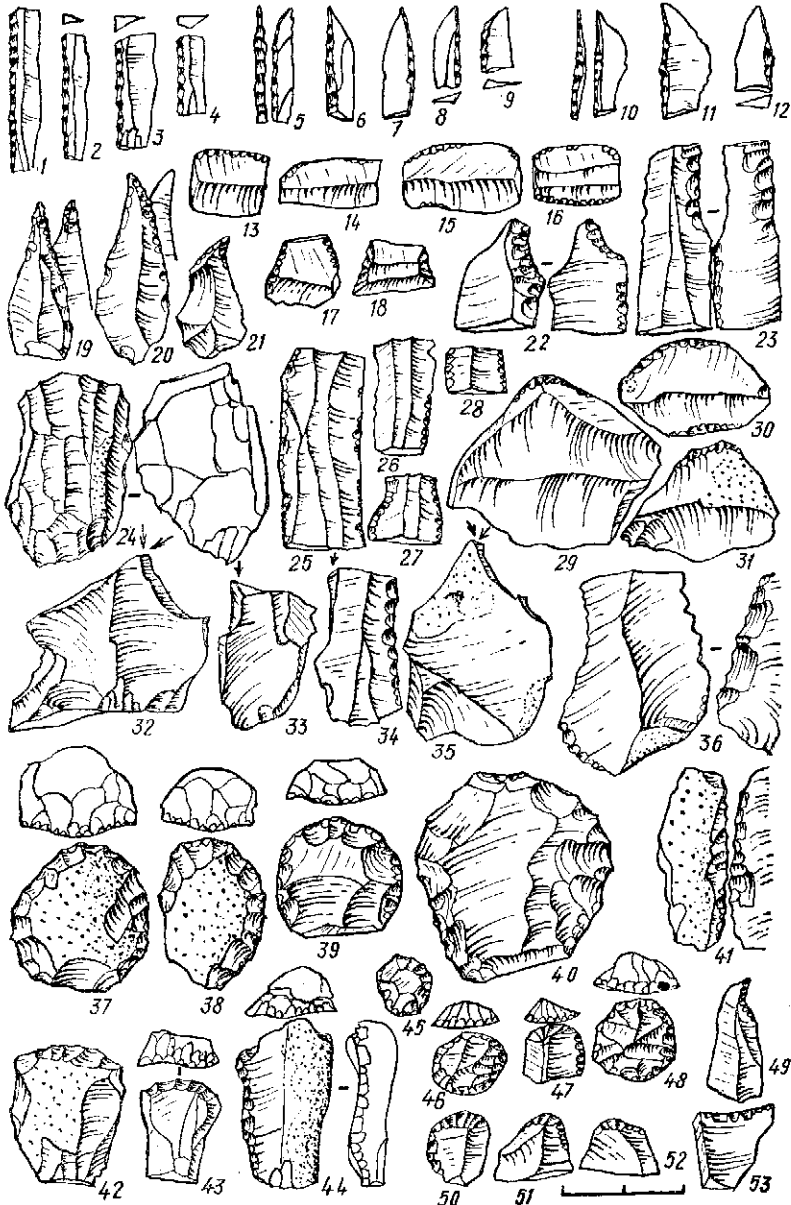
Низькою якістю сировини зумовлена своєрідна техніка розщеплення кременю на стоянці. Як підтверджує статистичний аналіз матеріалів основним типом заготовки для знарядь був відщеп невеликих розмірів. З 38 нуклеусів — 37 багатоплощадкові для відщепів або нуклеподібні уламки. Є лише один нуклеус для мікропластин, призматичний, з двома скошеними ударними площинами (рис., 24). Якщо пластинки (часто атипові), їх уламки, знаряддя на пластинках становлять 8% колекції, то підщепи та знаряддя на них, разом з лусочками — 87,8%.

Знаряддя праці становлять 6,5% колекції. Найчисленнішими серед знарядь комплексу є скребачки (32%), переважно округлі (рис., 37—40). Менш численні кінцеві на пластинчастих відщепках рис., 42—44), які не утворюють серії і непомітно переходять в підокруглі (рис., 37—39). Серед округлих і підокруглих — близько половини знарядь високої форми (рис., 37, 38). Мікроскробачки (до 1,5 см в діаметрі) відрізняються тільки розмірами і більш правильною формою (рис., 45—48). Скробачки, виготовлені на відщепках, часто зберігають кірку на спинці.

Близько 2% колекції становлять різці на масивних відщепках та уламки (рис., 32—35). З них три — кутові, два — середні. Серед мікролітів найбільше негеометричних з притупленим краєм (рис., 1—12). Серед них — 22 пластинки з притупленим краєм (рис., 1—4);

7 вістер типу Кудлаївка (рис., 6, 8, 10—12); три вістря з вигнутою і пригупленою спинкою (рис., 5, 7, 9). Половина знарядь цієї серії зроблена на мікропластинах, інша — на відщепках.

Підретушовані перетини оброблені по краях несистематичною ретушю, що нагадує псевдоретуш і часом згладжує і закруглює кути

Крем'яний інвентар з мезолітичних пам'яток типу Таценки-Кудлаївка (1—53).

знарядь (рис., 13—16). Трапецій лише дві. Одна наближається до високої (рис., 17), інша — середньовисока, звичайна (рис., 18). Є також пластини з несистематичною, недосконалою ретушю по краю, подібною до псевдоретуші (рис., 25—28). Так само недосконало оброблені відщепи, які мають випадкову форму (рис., 29—31).

Проколки (рис., 19—21) виготовлені на тригранних в перетині відщеплах. У трьох випадках вони мають асиметричне жало, підправлене ретушшю зі спинки. На одній проколці вістря підтесане як зі спинки, так і з черевця (рис., 19).

У колекції є також три свердла на уламках пластин (рис., 22, 23) та п'ять відщепів і пластин, грубо підтесаних з черевця (рис., 34, 41). Крім того, частина виробів зарахована умовно до знарядь з виїмками. Всі вони випадкових обрисів, невиразні, на відщеплах та уламках кременю (рис., 49, 53). У складі колекції наявні п'ять відбійників та десять ретушерів.

Таблиця I

Показники техніки розщеплення кременю стоянки Таценки

№	Назва виробу	Кількість	%
I	Нуклеуси і нуклеоподібні уламки	38	1,2
II	Заготовка знарядь:	1638	50,2
	1. відщепи		
	2. пластинки		
	а) цілі	40	1,2
	б) уламки	129	4
	в) перетини	50	1,5
III	Знаряддя:		
	1. на відщеплах	170	79
	2. на пластинах та їх уламках	45	21
IV	Відходи виробництва:		
	1. Лусочки	1050	32,5
	2. Уламки	90	2,8
	Разом	3250	

На площі пам'ятки знайдено кілька дрібних фрагментів кераміки з рослинною домішкою і піском в тісті, а також уламок човника. Відсутність стратиграфії на стоянці не дає змоги остаточно вирішити питання про зв'язок цих знахідок з крем'яним інвентарем.

У ранніх мезолітичних комплексах вказаних територій трапеції відсутні². Замість них широко представлені негеометричні мікроліти з притупленим краєм. Крім стоянки Таценки, до неї належать Кудлаївка на Десні, Селище на Трубежі, Казангородок, Камінне I, Білосороки на Прип'яті та ін.³ До цих пам'яток типологічно наближаються мікролітичні комплекси тих же територій з численними серіями трапецій і меншою кількістю негеометричних мікролітів з притупленим краєм (Селецькі Дюни, пункт 92 та інші по Десні, Загай та Коржі, урочище Бірки по Трубежу тощо)⁴.

Поширення трапецій в лісовій зоні є хронологічним показником, і багатьма дослідниками мезоліту Європи датується початком атлантичного періоду голоцену⁵. Переважання цих виробів над негеометричними мікролітами з притупленим краєм та розвинений і досконалий крем'яний інвентар другої групи мікролітичних стоянок свідчить про її пізніший час.

Ряд спільних рис в комплексах цих двох груп вказує на їх генетичну єдність. До таких рис належать: 1) мікролітизм та відщепова техніка розщеплення кременю; 2) постійна наявність негеометричних мікролітів з притупленим краєм специфічних форм (типу Кудлаївка, сегментоподібних та ін.); 3) переважання в комплексах високих трапецій

над звичайними; 4) незначна кількість різців, досить своєрідних (серединні та кутові, на певеликих відщеплах); 5) основний тип знарядь — округлі, часто високі скребачки та мікроскробачки; 6) використання місцевих, зокрема валунних порід низькоякісного кременю.

Вістря стріл на пластинах більш притаманні північній групі мікролітичних стоянок типу Кудлаївка (Кудлаївка, Казангородок, Каміне I, Білосороки та ін.). У південній групі пам'яток Середнього Подніпров'я цей тип знарядь поширений менше (Таценки, Селище, Загай I, Коржі, урочище Бірки). Поширення вістрів стріл на пластинах польський дослідник С. К. Козловський пояснює впливом автохтонної мезолітичної культури, локалізованої в північній частині лісової зони Східної Європи⁶.

У Польщі комплекси, до яких типологічно наближається описаний тут інвентар та матеріали інших ранніх мікролітичних стоянок Середнього Подніпров'я, Десни, Прип'яті, становлять окрему мезолітичну коморницьку культуру. Остання прийшла на зміну свідерській і датується раннім мезолітом. Лише в пізньокоморницьких пам'ятках з'являються перші трапеції⁷. Що ж до аналогій коморницькій культурі, то вони є в культурах Дювензее на території ФРН та НДР, та Стар Кар в Англії. Всі три згадані культури виникають на базі фінальнопалеолітичних культур північно-західної Європи, що зазнали вплив південних мікролітичних традицій⁸.

Коморницькі пам'ятки на території Польщі та пам'ятки типу Таценки-Кудлаївка мають ряд спільних рис. Ця близькість простежується у мікролітизмі та відщеповій техніці розщеплення кременю, у наявності в комплексах негеометричних мікролітів з притупленим краєм специфічних форм (типу Кудлаївка, сегментоподібних пластин з притупленим краєм); переважанні трапецій високої форми над середньовисокими; незначному числі різців та численних серіях скребачок на відщеплах і нарешті у використанні валунних порід кременю. Але є й риси, що різнять ці дві групи пам'яток. Так, поки що невідомі на Середньому Дніпрі, Десні, Прип'яті мезолітичні комплекси з негеометричними мікролітами з притупленим краєм, але без трапецій. Тобто відомі нині пам'ятки типу Таценки-Кудлаївка датуються часом не раніше пізнього мезоліту і можуть поірвнюватися тільки з пізньокоморницькими. Типологічною особливістю крем'яного комплексу останніх є серії так званих коморницьких вістрів та трикутників. Замість них на території Середнього Подніпров'я, на Прип'яті, Сожу та Десні поширені негеометричні мікроліти з притупленим краєм сегментоподібних форм⁹. Деякі відмінності є і в типології скребачок. На пам'ятках типу Таценки-Кудлаївка вони округлі, високі, часто мініатюрні за розміром. Такий набір характерний для пізнього мезоліту та раннього неоліту в південній степовій зоні Східної Європи. Остання особливість, можливо, певною мірою вказує напрямок, в якому слід шукати генетичну підоснову пам'яток типу Таценки-Кудлаївка.

Багатьма дослідниками відзначався генетичний зв'язок деяких мікролітичних комплексів лісостепової та лісової зони Східної Європи з матеріалами Півдня¹⁰. У пізньому і особливо в фінальному палеоліті в умовах першої фази мікролітизації¹¹ тут набувають поширення негеометричні мікроліти з притупленим краєм різних типів. Маються на увазі стоянки Кам'яна Балка I та II, Муралівка, Амвросіївка, Сюрень I деякою мірою, Кайстрова Балка IV, Осокорівка (V a горизонт), Сагайдак, Аккаржа та ін. Про проникнення на північ носіїв цих традицій свідчать II горизонт Тельмановської стоянки на Дону та Журавка на Удаї.

Звичайно хронологічний розрив між фінальним палеолітом степової зони Східної Європи та пізнім мезолітом пам'яток типу Таценки-

Кудлаївка значний, та він дещо скорочується наявністю мезолітичних могильників Надпоріжжя (Волоський, Василівка I та III), а також стоянки Журавка. Незважаючи на відносний архаїзм комплексів останніх, їх генетичний зв'язок з пам'ятками типу Таценки-Кудлаївка простежується досить чітко. Вістря та пластинки з притупленим краєм, відщепова техніка розщеплення кременю та мікролітизм однаково характерні для обох груп.

Таблиця II

Типологічний список знарядь стоянки Таценки

№	Тип знаряддя	Кількість	%
Скребачки:			
1	а) округлі правильні	7	3,3
2	б) підокруглі	10	4,7
3	в) кінцеві на пластинчастих відщеплах	10	4,7
4	г) мікроскребачки	15	7
5	д) скребачки неправильної форми	27	12,6
Різці:			
6	а) кутові	3	1,4
7	б) серединні	2	0,9
Мікроліти:			
8	а) негеометричні з притупленим краєм	32	14,8
9	б) перетини пластин з підретушовкою	15	7
10	в) трапеції	2	0,9
Ріжучі знаряддя:			
11	а) пластини з несистематичною ретушю	14	6,6
12	б) відщепи з ретушю	30	13,9
13	Проколки	4	1,9
14	Свердла	3	1,4
15	Відщепи і пластинки, підтесані з черевця	4	1,9
16	Знаряддя з виїмками	22	10
17	Ретушери	10	4,7
18	Відбійники	5	2,3
Разом		215	

Таким чином, поширення негеометричних мікролітів з притупленим краєм, що почалося на півдні Східної Європи в фінальному палеоліті з проникненням сюди південних капсійських традицій, охопило також Середнє Подніпров'я, долини рік Десни та Прип'яті. Стоянка Таценки та подібні до неї з численними серіями мікролітів і незначною кількістю трапецій в комплексах належать до того часу, коли на цих територіях зростає роль трапецій. Останні з'являються на півдні Східної Європи в ранньому мезоліті, з початком другої фази мікролітизації¹², а в лісовій зоні Європи — наприкінці мезоліту. Отже, виявлені досі стоянки типу Таценки-Кудлаївка датуються часом не раніше середини мезоліту, а пам'ятки, що типологічно з ними пов'язані, але мають в інвентарях численні серії трапецій, є ще пізнішими. Вістря стріл на

пластинах в комплексах типу Кудлаївка свідчать про вплив місцевих традицій на південні мікролітичні.

Щодо типологічної схожості вказаних комплексів та коморницької культури на території Польщі, то вона, можливо, пояснюється проникненням на північ південних традицій першої фази мікролітизації не лише по долині Дніпра, але й більш західними шляхами¹³. Під їх впливом в близьких природно-географічних умовах лісової зони Європи склався ряд споріднених до певної міри культур. До них належать коморницька культура та пам'ятки типу Таценки-Кудлаївка Середнього Подніпров'я, долин Десни й Прип'яті.

На закінчення слід додати, що остаточне вирішення цих питань можливе лише на матеріалах стратифікованих пам'яток, пошуки, дослідження та публікація яких є першочерговим завданням.

¹ В. Н. Гладылин и В. Н. Станко. Мезолитическое местонахождение у с. Таценки на Киевщине.— Археологические исследования на Украине в 1967 г., вып. 2. К., 1967, с. 99—102; іх же. Дополнительные данные о мезолитическом местонахождении у с. Таценки.— Археологические исследования на Украине в 1968 г., вып. III. К., 1971, с. 113—115.

² Д. Я. Телесгин. Поздний мезолит Украины: опыт культурно-территориального членения памятников.— The mesolithic in Europe. Warszawa, 1973, с. 537.

³ М. Я. Рудинський. Деякі підсумки та найближчі завдання палеонтологічних вивчень в межах УРСР.— Антропология, т. 4. К., 1930, рис. 8; А. П. Савчук. Нові мезолітичні стоянки в Київському Подніпров'ї.— Археологія, 13. К., 1974, с. 51; S. K. Kozłowski. Zespoły typu Kudłajewka.— Światowit, XXXIII. Warszawa, 1967, с. 109.

⁴ S. K. Kozłowski. Kultura komornicka na tle mezolity Europy Środkowej.— Światowit, XXVIII. Warszawa, 1967, с. 15; В. Ф. Исаенко. Неолит Припятского Полесья. Автореферат кандидатской диссертации. Минск, 1973, с. 57; В. П. Левенок. Мезолит среднерусского Днепр-Донского междуречья и его роль в сложении местной мезолитической культуры.— МИА, № 126. М.—Л., 1966, с. 93—98, рис. 4; його ж. Работы Деснинского отряда 1956 г.— КСИИМК, вып. 74. М., 1959, с. 28; А. П. Савчук. Вказ. праця, с. 43, 44, 50.

⁵ А. А. Формозов. Распространение сегментов и трапезий в камennom веке Европейской части СССР.— СА, I. М., 1973, с. 236; S. K. Kozłowski. Introduction to the history of Europe in early holocene.— The mesolithic in Europe. Warszawa, 1973, с. 334.

⁶ S. K. Kozłowski. Zespoły... с. 107—120.

⁷ S. K. Kozłowski. Pradzieje ziem Polskich od IX do V tysiąclecia p. n. e. Warszawa, 1972, с. 218—224, 303—305.

⁸ S. K. Kozłowski. Introduction...; Bolesław Ginter. Remarks on the origin of some mesolithic cultures in Poland.— The mesolithic in Europe. Warszawa, 1973, с. 181—182.

⁹ S. K. Kozłowski. Zespoły... 113, 115.

¹⁰ В. П. Левенок. Вказ. праця, с. 96—97; В. Ф. Исаенко. Камennый век Белоруссии в свете нового исследования Полесья.— Древности Белоруссии. Минск, 1969, с. 40—42.

¹¹ В. Н. Даниленко. Волошский энеолитический могильник.— СЭ, № 3. М., 1955, с. 61.

¹² Там же.

¹³ В. П. Даниленко. Неолит Украины. К., 1969, с. 54—55.

Л. Л. ЗАЛИЗНЯК

(Київ)

Мезолитические памятники типа Таценки-Кудлаевка

Резюме

Задачей статьи является публикация материалов памятника. Сделана попытка найти генетическую подоснову и аналогии стоянке у с. Таценки и ей подобным.

Памятники типа Таценки-Кудлаевка территории Среднего Поднєпров'я, долин р. Десны и Прип'яті, как и позднекоморницькие памятники в Польше, характеризуются доминированием негеометрических микролитов с притупленным краем в комплексах и незначительным количеством трапезий. Несмотря на локальные отличия, они типо-

логічески і хронологически близькі і датуються часом поширення трапецій в лісній зоні Європи. Можливо, генетичської підоснови комплексів типу Таценкі-Кудлаєва являються пам'ятники Юга Восточної Європи з переважаючим серед матеріалів негеометричних мікролітів (Волошський могильник, Васильєвський I і III, стоянка Журавка).

І. І. АРТЕМЕНКО, Г. М. ПРОНІН

(Київ)

Пам'ятки абашевської культури на Десні

За останні роки проблема абашевської культури привернула увагу багатьох дослідників бронзового віку. Зараз пам'ятки абашевської культури відомі на значній території Східної Європи і Західного Сибіру. Основна кількість їх зосереджена у Середньому Поволжі¹, Подонні² та на Південному Уралі³. Окремі пам'ятки і знахідки виявлені й в басейні Сіверського Дінця⁴, Сейму⁵, у районі Верхнього Поволжя⁶ та Оки⁷.

Територія поширення цих старожитностей остаточно ще не визначена. На думку П. П. Єфименка і П. М. Третьякова, абашевські племена, очевидно, не заселяли вказану територію суцільним масивом, бо сліди їх перебування (крім названих трьох районів.— І. А.) простежуються рідко. Це, як вважають згадані дослідники, не можна пояснювати лише недостатнім вивченням абашевських пам'яток⁸. Для уточнення їх ареалу важливими є знахідки в Брянській області. Вони викликають інтерес також і тим, що П. М. Третьяков локалізує стародавній центр абашевської культури на заході, ближче до Середнього Подніпров'я⁹. На його думку абашевська культура розвивалась в умовах контакту з середньодніпровською в області, розташованій на схід від Середнього Дніпра.

На території Брянської області поховання абашевської культури вперше було виявлено в 1896 р. поблизу с. Немеричі Дятьківського району¹⁰. В одному з трьох розкопаних тут курганів трапилась могильна яма глибиною близько 0,6 м, на дні якої лежав на спині скорчений кістяк. Біля голови стояла невелика округлореберчаста посудина, орнаментована відбитками зубчастого штампу у вигляді двох кругових ліній під вінцями і широкого зигзагоподібного візерунка по тулубу. Ця знахідка близька до абашевських. Аналогічна за формою кераміка відома на Нижній Ведузі (права притока Дону), поблизу ст. Латне¹¹, на околиці с. Пікшик (курган 5, поховання 3) у Північній Чувашії¹², а також у курганах Волго-Вятського межиріччя¹³.

У 1973 р. під час проведених Середньодніпровською експедицією ІА АН СРСР (під керівництвом І. І. Артеменка) розкопок курганів з похованнями середньодніпровської культури в заплаві лівого берега Десни, в урочищі Луньове навпроти с. Дядьковичі Жуківського району був виявлений в насипу кургану № 8 розвал посудини абашевської культури. Вона круглодонна, видовжених пропорцій, з короткими відігнутими пазовні вінцями. У тісті — домішка органічних залишків (товчена черепашка, цілком вилужена). На обох поверхнях посудини — сліди штриховки від загладжування зубчастим штампом. Висота — 20 см, діаметр вінця — 22 см. Орнаментована лише верхня частина, де відбитки зубчастого штампу утворюють під вінцями ряд ямкових краплесподібних вдавлень, а нижче — три горизонтальних ряди (рис. 1). Як ця посудина потрапила в насип кургану середньодніпровської культури, сказати важко, але можна припускати, що тут було поховання з тілопокладанням (могильна яма в насипу не простежувалась, а кістяк в умовах піщаного ґрунту не зберігся).